

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ: МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ

У статті розглядається питання функціонального розподілу доходів населення, вивчаються взаємозалежні показники долі заробітної плати й долі прибутку у структурі доходів, взаємозалежність рівня заробітної плати та продуктивності праці у міжнародному аспекті. Виявлено фактори, що впливають на динаміку трудових доходів та запропоновано основні напрямки для досягнення збалансованості між заробітною платою та продуктивністю праці.

The question of functional allocation of profits of population is examined in the article; the interdependent indexes of fate of salary and share of income in the structure of earnings, interdependence of wage and labour productivity level in an international aspect are studied. Factors which influence the dynamics of labor income are found out, basic directions for achievement of balanced between the indexes of salary and labour productivity are offered.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У період подолання світової фінансової кризи особливої актуальності набуває питання справедливого розподілу доходів серед різних верств населення. Відтворення економіки багатьох країн світу супроводжується такими негативними явищами як падіння рівня життя населення, зниження соціальних стандартів, обмеженість фінансових ресурсів у соціальній сфері, що у свою чергу призводить до соціальної напруженості.

Визначальним критерієм формування доходів населення у ринковій економіці виступає критерій одержання доходу за факторами, що створюють дохід. Первинною ланкою у національному розподілі доходів є функціональний розподіл доходів, який характеризує розподіл між працею (заробітною платою) та капіталом (прибутком). Вивчення співвідношення цих показників дає можливість говорити про ефективність соціальної політики держави та розробляти напрямки економічного розвитку. Заробітна плата, яка складає найбільшу долю у структурі доходів та характеризує досягнутий рівень життя населення, є основою формування доходів населення. Тому незважаючи на значну кількість наукових праць у цьому напрямку, дослідження проблем функціонального розподілу доходів є актуальним і важливим завданням сучасної економічної науки.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблеми формування та розподілу доходів завжди знаходилися у центрі уваги науковців. Дослідження теоретичних основ формування доходів та їх подальший розвиток пов'язані з іменами таких вчених як Ж. Б. Сей, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, А. Маршал, К. Джині. Серед вітчизняних вчених, які займаються теоретико-практичними розробками у галузі доходів, заробітної плати та продуктивності праці: Д. Богиня, А. Колот, Т. Кір'ян, Е. Лібанова, В. Новіков та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах уповільнення світового розвитку економіки, все більшого розшарування населення, соціально-політичної напруженості у різних країнах світу справедливе формування та розподіл доходів населення стає основою не тільки економічного росту, а й джерелом соціальної стабільності.

Аналіз та оцінку стану функціонального розподілу доходів необхідно проводити використовуючи багатомірний підхід, який включає також вивчення взаємозалежності рівня заробітної плати та рівня продуктивності праці та вплив різних факторів глобального характеру (технічний прогрес, глобалізація, зміни у соціальній сфері).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасних міжнародних тенденцій функціонального розподілу доходів населення, аналіз макроекономічних показників впливу на розподіл національного доходу та факторів впливу на рівень доходів населення, пошук ефективних шляхів для збалансування рівня заробітної плати з рівнем продуктивності праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціональний розподіл національного доходу показує динаміку заробітної плати та продуктивності праці. Згідно класичної економічної теорії збільшення заробітної плати та продуктивності праці повинно відбуватися синхронно. Якщо заробітна плата зростає більш повільними темпами ніж продуктивність праці, це призводить до того, що на економіку може обрушитися криза перевиробництва і тоді економіку чекає криза – так було на початку XIX століття в Англії, наприкінці XIX століття в Росії. У той же час відмічається й інша тенденція – якщо заробітна плата зростає швидше продуктивності праці, то необхідно чекати на інфляцію. Яскравий прикладом цього явища є Україна початку 90-х років минулого століття, коли збільшення заробітної плати проходило на тлі гіперінфляції.

Впродовж більшої частини минулого століття стабільність долі трудових доходів вважалася природним результатом або фактом, «властивим» зростанню економіки. У міру зростання процвітання промислово-розвинених країн доходи як працівників, так і власників капіталу збільшувались практично з однаковою швидкістю, а розподіл національного доходу між працею і капіталом довгий час залишався незмінним, зазнаючи лише незначні коливання. Здавалося, що однакове поширення результату матеріального прогресу на працю і капітал забезпечується законом економіки, і вивчення функціонального розподілу доходу практично перестало бути предметом наукових досліджень. Проте останнім часом це твердження береться під сумнів. У літературі постійно поширюється об'єм нових емпіричних даних, які сходяться в тому, що в останні десятиліття в більшості країн, по яких є відповідні дані, відмічається тенденція до скорочення долі заробітної плати та підвищення долі прибутку у структурі доходів населення.

Деякі дослідники вважають, що «це означає, що роботодавці прагнуть надмірно інтенсифікувати працю найманих працівників і за рахунок цього підвищити свої доходи» [1, с.158]. З таким твердженням можна погодитись, адже в умовах, коли вичерпалися і не спрацьовують фактори інтенсивного зростання, на перший план виходять проблеми «забезпечення економічного потенціалу країни та підвищення продуктивності праці», що досягається завдяки іноваційно-інвестиційній моделі розвитку, а для цього необхідно, щоб у структурі ВВП підвищувалися валовий прибуток та змішаний дохід [2, с.85]. Цю тезу підтверджують результати досліджень Горшкової та Лісак, які показують: «якщо у країнах Європейського Союзу аналіз структури розподілу доходів свідчить про сталу тенденцію до скорочення долі оплати праці, насамперед на користь збільшення долі прибутку, що пов'язано із необхідністю створення умов для підвищення міжнародної конкурентоспроможності європейських товарів і послуг, то в Україні спостерігалась протилежна тенденція, а саме – нарощування питомої ваги оплати праці найманих працівників при скороченні частки валового прибутку» [3, с.20].

Так, згідно з даними МОП, середнє значення долі заробітної плати серед 16 розвинутих країн скоротилось з 75% національного доходу у 1980 до приблизно 65% в період до світової фінансової кризи. Подібне значення для групи країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою – 62% національного доходу на початку 1990-х років та 58% у 2008 році (рис. 1, 2). За нашими розрахунками, у період 2009–2013 роки значення долі заробітної плати у розвинутих країнах складало від 58% до 56% відповідно. Для України це співвідношення складає 45,7% ВВП у 2003 році та 52,2% у 2013 році. Згідно методології МОП цей показник розраховується як сукупна оплата праці розділена на сукупну додану вартість, а саме показник ВВП. У нашому випадку це показник долі оплати праці найманих працівників у ВВП [4]. Така ситуація на Україні показує, що Уряд на загальнонаціональному рівні створює умови для простого перерозподілу доходів від корпоративного сектора до сектора загальнодержавного управління та домогосподарств і тільки загострює проблему неефективного перерозподілу доходів в економіці.

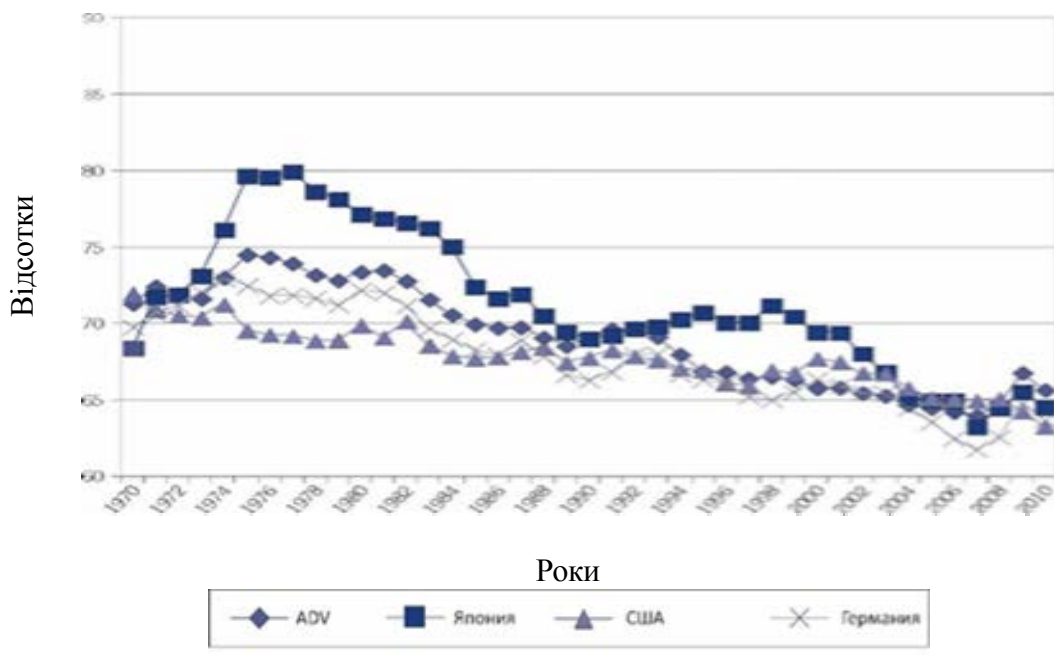

Рис. 1. Скоректована доля трудового доходу в розвинутих країнах Німеччині, США та Японії, 1970–2010 рр. [5, с.56].

На рис. 1: ADV – середнє значення для 16 країн ОЕСР з високим рівнем доходу (Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Японія, Нідерланди, Іспанія, Швеція, Великобританія та США).

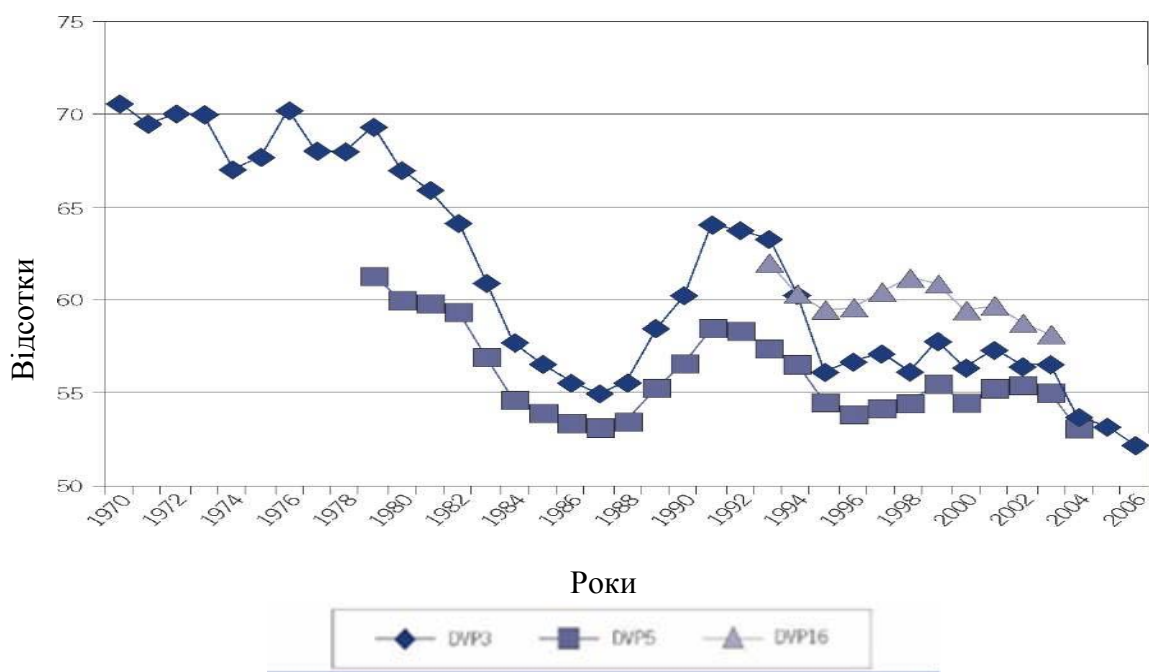

Рис. 2. Скоректована доля трудового доходу в країнах, що розвиваються та країнах з перехідною економікою, 1970–2007 рр. [5, с.57].

На рис. 2: DVP3 – середнє значення для Мексики, Південної Кореї й Туреччини; DVP5 – середнє значення для Китаю, Кенії, Мексики, Південної Кореї й Туреччини; DVP16 – середнє значення для Аргентини, Бразилії, Чилі, Китаю, Коста-Ріки, Кенії, Мексики, Намібії, Омана, Панами, Перу, Південної Кореї, Росії, Південної Африки, Таїланду і Туреччини.

Необхідно відмітити ще одну тенденцію останніх років. У дослідженнях, які проводились у розвинутих країнах, сукупні данні про оплату праці було роздроблено за категоріями робітників, і при цьому було виявлено зниження долі оплати праці робітників з низькою та середньою кваліфікацією. Так, за розрахунками Міжнародного інституту соціально-трудова досліджень, у десяти розвинених країнах, по яких були відповідні дані, доля заробітної плати малокваліфікованих працівників в період з початку 1980-х рр. до 2005 р. знизилася на 12 процентних пунктів, але зросла на 7 процентних пунктів у висококваліфікованих працівників [6].

За даними МВФ, в період з 1980 по 2005 р. доля оплати праці працівників з низькою кваліфікацією в США, Японії і Європі знизилася (відповідно на 15%, 15% і 10%), але при цьому зросла у кваліфікованих працівників, що мають освіту не нижче вищої (відповідно на 7%, 2% і 8%) [6]. Це відбувається на тлі поляризації робочих місць, що характеризується зростанням малокваліфікованих і висококваліфікованих робочих місць і скороченням робочих місць з середньою кваліфікацією. Хоча можна було б чекати, що зростання малокваліфікованих робочих місць призведе до підвищення оплати праці в цій категорії, їх все частіше витісняють працівники з вищою кваліфікацією і середнім рівнем освіти, а серед робітників з низькою кваліфікацією збільшується доля «працюючих бідних» тобто таких, які отримують заробітну плату менше міжнародно визнаної межі бідності у розмірі 1,25–2 дол. США у день. Як показують дослідження МОП, що були проведені по 32 країнам, що розвиваються, приблизно з 209 млн. найманих робітників у 2012 році 32 млн. (15 %) отримували менш ніж 1,25 дол. у день, 64 млн. (30%) – менше 2 дол. [7].

Зворотню залежністю скорочення долі оплати праці стає зростання частки капіталу в доході (по іншому – доля прибутку), яка найчастіше вимірюється у вигляді процентної долі валового операційного прибутку корпорацій у ВВП. За даними МОП, якщо розукрупнити сукупну частку капіталу за типом корпорацій, то видно, що частка капіталу у фінансовому секторі зростає швидше, ніж у нефінансовому. У розвинених країнах прибуток нефінансових корпорацій також все частіше відноситься на виплату дивідендів, які в 2012 р. склали 35% прибутку, що спонукало компанії знижувати долю доданої вартості, що витрачається на оплату праці. Як показав аналіз ситуації в чотирьох розвинених країнах (Франції, Німеччині, Великобританії і США), в 1987–2012 рр. значна частина додаткового прибутку корпорацій витрачалася на збільшення виплат дивідендів їх акціонерам. По розрахункам автора, у Франції виплати дивідендів в сукупності вирости з 4% загального фонду заробітної плати на початку 1980-х рр. до 13% у 2012 р. Цікаво, що у Великобританії спостерігалось зростання як долі дивідендних виплат, так і долі оплати праці, тим самим збільшення дивідендів відбувалося за рахунок скорочення нерозподіленого прибутку. У США на виплату дивідендів витрачались три чверті валового операційного прибутку. З урахуванням вищої концентрації доходу в капіталі, а не в праці, збільшення дивідендів часто сприяло загальному зростанню нерівності в доходах домогосподарств [7].

Скорочення долі праці практично завжди пов'язане з іншою емпіричною залежністю, а саме із збільшенням розриву між відповідними темпами зростання середньої заробітної плати і продуктивності праці. Так, в одній з публікацій Бюро статистики праці США, показано, що розрив між погодинною продуктивністю та погодинною оплатою праці сприяв скороченню долі праці в США, де з 1980 р. почасова продуктивність праці у несільськогосподарських галузях збільшилася приблизно на 85%, тоді як реальна погодинна оплата праці – приблизно на 35% [7]. Інший приклад – Німеччина, де за останні двадцять років продуктивність праці (визначається як додана вартість на одного працівника) зросла практично на чверть (22,6%), тоді як реальна місячна заробітна плата не змінилася – насправді за період з 2003 по 2012 р. вона фактично стала навіть менша, ніж в середині 1990-х рр. Це зменшення частково пов'язане з різким скороченням місячного робочого часу – з 122,7 годин в 1991 р. до 110,7 годин у 2012 р., тоді як чисельність тих, що працюють на умовах неповного робочого часу і мають нестандартні форми зайнятості, як, наприклад, так звані «міні-роботи», значно підвищилася. При цьому між погодинною продуктивністю праці

і погодинною оплатою праці також спостерігається розрив. У 2012 р. почасова оплата праці лише трохи (на 0,4%) перевищувала рівень 2000 р., при тому що продуктивність праці підвищилася за той же період на 12,8%. [7]. Таким чином, спираючись на дані про оплату праці в 36 країнах було розраховано, що з 1999 р. у розвинутих країнах зростання продуктивності праці в середньому більш ніж удвічі перевищило зростання середньої заробітної плати. Це, з одного боку, говорить про значні резерви економічного росту та можливості ще підвищувати рівень заробітної плати, а з іншого, ще раз підтверджує скорочення долі праці у системі доходів. Треба відмітити, що на Україні спостерігається протилежна тенденція: середня заробітна плата зростає швидше ніж продуктивність праці. Тільки у період фінансової кризи 2008–2009 років цей процес сповільнився, але вже за даними 2013 року продуктивність праці зросла на 2,5%, а заробітна плата – на 8,2% (рис. 3). Такий розрив показує існування прихованих економічних проблем у країні і в подальшому може призвести до нової кризи у вигляді девальвації національної валюти.

Рис. 3. Темпи зміни продуктивності праці та середньої заробітної плати в Україні за 2001–2013 рр.

Виявлені тенденції спонукають зосередити увагу на факторах, які здійснюють вплив на динаміку трудових доходів. До цих факторів можна віднести:

1. Технічний прогрес – вважається головною причиною зниження долі праці. Під його впливом проходить зміцнення капіталу, підвищується попит на капітал та працю висококваліфікованих працівників. Це пояснюється тим, що поширення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) дало можливість автоматизувати виробництво, підвищити продуктивність праці і вивільнити малокваліфіковану працю. Згідно з оцінками недавнього дослідження МОТ, в розвинених країнах на долю технічного прогресу і накопичення капіталу в середньому в 1990–2000 рр. припадало 80% внутрігалузевих змін долі праці [8, с.248].
2. Глобалізація – при всій негативності чинник глобалізації здійснює менший вплив на долю праці. Пояснюється це тим, що інтенсифікація конкуренції та приєднання до світової економіки країн з великими трудовими ресурсами виступають чинником втримання заробітної плати. Як показують останні дослідження МОТ, зростання конкуренції як наслідок лібералізації торгівлі часто вимагає від підприємств як в розвинених країнах, так і таких, що розвиваються, підвищувати свою продуктивність за рахунок процесу «раціоналізації галузі», що передбачає ліквідацію найменш продуктивних підприємств і вивільнення працівників на цих підприємствах.
3. Фінансові ринки – глобалізація фінансових ринків, підвищення ролі фінансових стимулів, суб'єктів фінансової діяльності та фінансових організацій в національній та світовій економіці, нещодавно стали предметом уваги науковців. Вважається, що міжнародна

інтеграція фінансових ринків стала однією з головних причин скорочення долі заробітної плати, щонайменше у розвинених країнах. Перехід у 1980-х рр. до систем корпоративного управління, що спирається на максимізацію вартості акціонерного капіталу, і появу інститутів, орієнтованих на швидкий прибуток, в т.ч. фондів прямих інвестицій, хеджевих фондів і інституційних інвесторів, примушували підприємства нарощувати рентабельність, особливо в короткостроковій перспективі.

4. Інститути ринку праці – це інституційні елементи, які охоплюють такі складові соціальної політики як законодавство про мінімальну заробітну плату та працю, соціальний захист безробітних, профспілковий рух, соціальний діалог на ринку праці. Треба відмітити, що світовою тенденцією є скорочення профспілкового руху та відповідно його можливості у відстоюванні своїх прав, у тому числі долі та рівня заробітної плати.

Справедливість розподілу доходів – багатогранна соціальна проблема і зниження долі трудових доходів у сукупних доходах населення призводить до негативних наслідків як на рівні держави (зменшення сукупного попиту), так і на рівні окремих домогосподарств (зменшення заощаджень, оплата тільки первинних потреб, проблема «працюючих бідних»).

У цілому треба підкреслити неоднозначність впливу долі праці на зростання сукупного попиту і доходу. У деяких країнах і в певних обставинах низькі темпи зростання заробітної плати по відношенню до зростання продуктивності праці можуть приводити до зростання чистого експорту, внутрішніх капіталовкладень і доходу. В інших країнах низьке зростання заробітної плати і зменшення долі праці може до такої міри скоротити внутрішнє споживання, що жоден вигравш в чистому експорті та інвестиціях не компенсує одночасне зниження сукупного попиту і зростання доходу. Можливість обох кінцевих результатів вказує на те, що зміна у функціональному розподілі національного доходу між працею і капіталом, дійсно робить непередбачуваний вплив на загальні економічні показники країни. Цей висновок вимагає від державних органів в обов'язковому порядку здійснювати безперервний поточний контроль за динамікою заробітної плати відносно продуктивності праці та вивчати її вплив на національний дохід. Проте думка, що втримання заробітної плати завжди позитивно впливає на економічну діяльність, є помилковою. Така позиція не лише є загрозою для економічної стабільності і зростання, але також ставить під сумнів саме поняття соціальної справедливості і підриває згуртованість суспільства. Нерівний розподіл і концентрація доходів в руках найбільш високооплачуваних працівників і власників капіталу були причиною суспільної незадоволеності в світі, що підвищує небезпеку соціальних хвилювань і дестабілізації суспільства. У розвинених країнах це призвело до незгоди з політикою жорсткої економії і бюджетної консолідації, а в тих, що розвиваються, породило хвилю страйків і протестів, особливо коли зростання цін на продовольство і енергоносії одночасно призвело до підривання купівельної спроможності працівників на нижніх ярусах ієрархії розподілу доходу.

Висновки і перспективи подальших розробок. Для стабілізації економічної ситуації у світовому масштабі та зниження соціальної напруженості треба збалансувати взаємозв'язок між зростанням продуктивності праці та заробітної плати. Це призведе до більш оптимального та справедливого розподілу доходів і, як наслідок, збільшить можливості населення у споживанні та заощадженні, буде сприяти економічному розвитку шляхом досягнення соціальної злагоди. Для досягнення збалансованості між заробітною платою та продуктивністю праці необхідно проводити послідовну соціально-економічну політику за такими напрямками:

- 1) Зміцнення соціальних інститутів, які відповідають за встановлення рівня заробітної плати (міністерства та відомства з соціальної політики, профспілкові організації, об'єднання робітників) в частині удосконалення механізму встановлення та гарантування мінімальної заробітної плати, проведення колективних переговорів на державному, галузевому, регіональному рівні та рівні підприємства, відстоювання прав робітників.

- 2) Здійснення соціальних трансфертів, адресної допомоги, індексації заробітної плати, соціального захисту вразливих верств населення та ін.
- 3) Проведення ефективної політики у сфері оподаткування доходів населення, яка має враховувати багато аспектів: система оподаткування, ставки оподаткування, база оподаткування, величина неоподатковуваного мінімуму, пільги при сплаті податків тощо. Навіть незначні зміни в системі оподаткування призводять до суттєвих змін у формуванні та розподілі доходів населення.
- 4) Зміцнення регулювання фінансового сектора та відновлення його ролі як важливого каналу для перерозподілу грошових інструментів у продуктивні та рентабельні капіталовкладення.
- 5) Для країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою актуальним є також питання підвищення рівня продуктивності праці шляхом модернізації устаткування, проведення та впровадження результатів науково-дослідної роботи, підвищення освітнього рівня робітників. Це пов'язано з цілою низкою проблем як у сфері освіти, так і у сфері промисловості, фінансування державою науково-дослідних робіт, створення системи безперервної освіти тощо.

Таким чином, вивчення питання функціонального розподілу доходів населення показує, що світові тенденції здійснюють негативний вплив на долю заробітної плати у структурі доходів населення, що призводить до нарощення нерівності серед населення, підвищення рівня бідності та появи такої категорії осіб як «працюючі бідні». На думку автора, важливим завданням міжнародних організацій, які займаються питаннями праці, є постійний моніторинг стану розподілу доходів серед різних верств населення та активне втручання у розподільчі відносини – це шлях до соціальної справедливості та ефективності. В подальшому планується більш детальне вивчення проблеми функціонального розподілу доходів на Україні з виявленням особливостей та розробкою шляхів їх ефективного розподілу з урахуванням економічної ситуації в країні.

Список використаної літератури

1. Дослідження проблеми оплати праці: порівняльний аналіз (Україна та країни ЄС): монографія / А. М. Колот, Г. Т. Куліков, О. М. Поплавська та ін. – К.: КНЕУ, 2008. – 274 с.
2. Кожемякіна С. М. Підвищення продуктивності праці як основа економічного зростання в Україні / С. М. Кожемякіна // Економіка України: інноваційна стратегія українських реформ [колективна монографія; відп. ред. В.Ф. Беседін, А. С. Музиченко]. – К.: НДЕІ, 2010. – С. 83–91.
3. Горшкова Н. І. Забезпечення рівня життя населення протягом 2005–2009 років / Н. І. Горшкова, І. О. Лисак // Економіка України: інноваційна стратегія українських реформ [колективна монографія; відп. ред. В. Ф. Беседін, А. С. Музиченко]. – К.: НДЕІ, 2010. – С. 17–22.
4. Статистичні матеріали Державної служби статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Доклад МОТ «Зароботная плата в мире за 2012–2013 гг.» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ilo.org/global/research/global-reports/global-wage-report/2012/lang-en/index.htm>.
6. The IMF's advice on labor market issues, IMF Factsheet [Electronic source]. – Access: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/pdf/labor.pdf>.
7. World of Work Report 2012: Better jobs for a better economy [Electronic source]. – Access: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/pdf/labor.pdf>.
8. Холод Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках: монографія / Н. М. Холод. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 442 с.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2014.